

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Leros: bolwerk van de Italiaanse Dodekánisos

Gouw, P.

Citation

Gouw, P. (2022). Leros: bolwerk van de Italiaanse Dodekánisos. *Lychnari*, 36(2), 8-15.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3505061>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3505061>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Leros

Bolwerk van de Italiaanse Dodekánisos

De Italiaanse overheersing (1912-1943) zorgde voor een grondige transformatie van de Dodekánisos. Er werden tal van infrastructurele werken ondernomen en verschillende hoofdplaatsen, in het bijzonder Rodos-stad, kregen een stedenbouwkundige 'make over' naar fascistisch model. De *Possedimenti Italiani dell'Egeo* fungeerden als propagandistisch schouwtoneel dat Benito Mussolini en de zijnen internationaal aanzien moest verschaffen (zie Lychnari #2022-1). De voornaamste functie van de koloniale bezittingen was en bleef echter militair-strategisch van aard. Nergens was dat zo duidelijk als op Leros, het eiland dat uitgroeide tot een militaire superbasis.

PATRICK GOUW

Zicht op de 'Italiaanse' boulevard van Lakkí, met op de voorgrond het hotel- en theatercomplex

FOTO: BOB WENNEKENDONK

KAARTWERK: UVA-KAARTENMAKERS

Overblijfsel van de Italiaanse militaire aanwezigheid: een kraan die de watervliegtuigen in/uit het water tilde

Italiaanse watervliegtuigen en hun bemanning

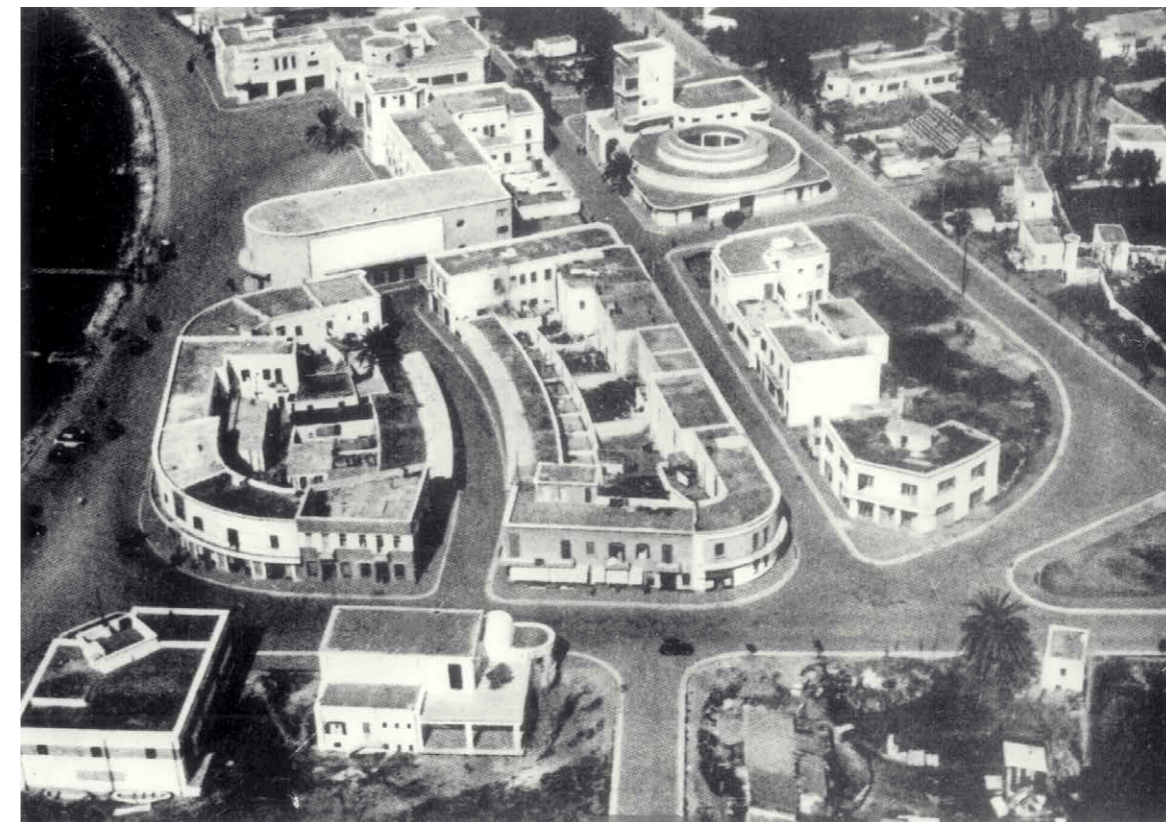
Luchtfoto van Lakki, met vooraan de lokale basisschool

der Italiaans bestuur. De strategische ligging van de Egeïsche eilanden maakte het mogelijk de verbindingen tussen de Dardanellen en het Midden-Oosten te controleren. Italië groeide daarmee uit tot een belangrijke speler in het oostelijke Middellandse Zeegebied. Dit gegeven vereiste de aanleg en verdere uitbouw van een grootschalige militaire infrastructuur. Al snel viel de keuze op Leros, dat door zijn vorm en terrein uitermate geschikt bleek voor observatie, communicatie en het huisvesten van oorlogsmaterieel. De kern van wat zou uitgroeien tot een imposante marinebasis werd gesitueerd in de baai van Lakki, een van de grootste en diepste natuurlijke havens van de Middellandse Zee.

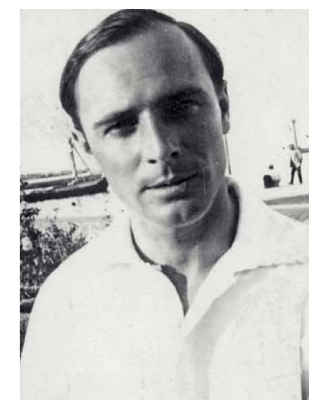
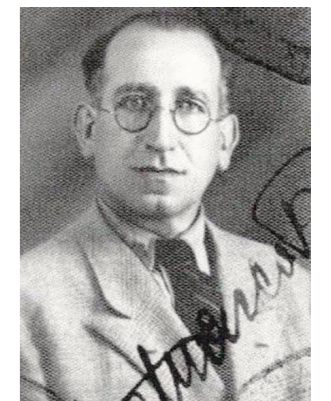
Aan de kust bij Lépidia verrezen in de jaren '20 een hoofdkwartier, opslagplaatsen, hangars en een grote pier, die alle ten dienste stonden van een groot aantal gevechtstoestellen en bommenwerpers van de *Regia Aeronautica*, de Italiaanse luchtmacht. Bijzonder was dat het hier om watervliegtuigen ging, die met een kraan in het water geplaatst werden en voor start en landing dus geen conventioneel vliegveld nodig hadden. Later kwam daar nog een vloot met oorlogsschepen en onderzeeboten bij. Een van deze duikboten zou op 15 augustus 1940 in de haven van Tinos het Griekse oorlogsschip 'Elli' torpederen, de eerste Italiaanse oorlogshandeling jegens Griekenland.

Van moerasland naar modelkolonie

Met de groei van de marinebasis en de toename van het aantal officieren, soldaten en technisch personeel ontstond de noodzaak tot meer en betere huisvesting. Mussolini zond begin jaren '30 een team van ingenieurs en twee architecten, Armando Bernabiti (1900-1970) en Rodolfo Petracco (1889-1961), naar Leros om een nieuwe nederzetting aan te leggen. Geen eenvoudige taak, omdat het gebied zeer moerassig was en om die reden door de lokale inwoners altijd gemeden was voor bewoning. De Italianen bezaten echter de kennis en expertise voor die onderneming, omdat ze in eigen land de Pontijnse

Zicht op Lakki (eind jaren '30), het geesteskind van architecten Bernabiti (onder) en Petracco (boven)

Hedendaagse bezoekers strijken voornamelijk neer aan de oostkust, in en rond de charmante kustplaatsjes Ayia Marina en Pandeli, die met hun 19^e en vroeg 20^e-eeuwse neoklassieke architectuur en witgekalkte huisjes aan de traditionele verwachtingen van een Grieks eiland voldoen. Wie echter het 'geluk' heeft dat de veerboot door te sterke wind naar de zuidkust moet uitwijken, wordt getraakteerd op een heel ander schouwspel. Het dorp Lakki wordt gedomineerd door een 'skyline' van modernistische en haast surrealistische architectuur, die het resultaat is van haar bijzondere koloniale verleden.

Malta van de Egeïsche Zee

De Italiaanse staat bleef in het *interbellum* streven naar een vergroting van zijn imperium. Met het verdrag van Lausanne (1923) kwamen zowel Libië als de Dodekánisos formeel on-

moerassen (nabij Rome) hadden drooggelegd. Dat succes was ter plaatse bekroond met de bouw van een regiohoofdstad, Littoria/Latina, een fascistische modelkolonie die de blauwdruk zou vormen voor het project op Leros.

Voor de drooglegging werden talloze eucalyptusbomen (vermaard om hun water opnemend vermogen) geplant en een enorme hoeveelheid steen en beton gestort voor de fundering van de nieuwe gebouwen. De nederzetting werd Portolago genoemd, een naam met een dubbele betekenis. Door

de smalle opening en de bergen rondom leek de baai op een meer ('lago'), waar nu een haven ('porto') werd aangelegd. Kwade tongen beweren echter dat de Italiaanse gouverneur van de Dodekánisos, de flamboyante en ijdele Mario Lago, zijn eigen achternaam met genoegen terugzag.

Een unieke skyline

Portolago werd strikt planmatig aangelegd, met specifieke zones voor wonen, bestuur en dienstverlening, en kreeg een

Inspiratie: het schilderij 'Het Plein' (1913) van De Chirico

opvallend 'vlindervormig' stratenpatroon. Het geheel werd opgetrokken in de 'huisstijl' van het fascistische bewind: het zogenoemde 'razionalismo', feitelijk een kruising tussen Art Déco en Bauhaus en een voorloper van wat later als de 'Internationale Stijl' zou gaan gelden. Architecten Bernabiti en Petracco lieten zich in hun ontwerpen voor specifieke gebouwen ook inspireren door het werk van de Grieks-Italiaanse surrealistische schilder Giorgio de Chirico (1888-1978).

Dit alles resulteerde in een unieke skyline, zeker voor de Griekse eilanden. Het meest iconische bouwwerk is het marktcomplex met klokkentoren (*Mercato di Portolago*, 1934-1936), een speelse combinatie van een ronde 'Pantheonachtige' onderbouw (zuilengalerij met winkels) en strakke rechte lijnen (bovenverdieping en toren). Aan de promenade staat een opeenvolging van imposante structuren: gemeentehuis, officiersclub, stadshotel (*Albergo Roma*) en – direct aangrenzend – het hoefijzervormige Puccini-theater en bioscoopcomplex (1938). Aan het oostelijke einde staat een – nog altijd functionerende – basisschool, ooit gerund door Italiaanse nonnen, een opvallende mix van modernistische en Byzantijnse elementen.

Geesten uit het verleden

Op haar hoogtepunt telde Portolago ongeveer 30.000 inwoners en militaire 'bewoners', nu is dat slechts nog een fractie. Lakkí (zoals het stadje na 1947 werd genoemd) oogt bij tijd

Detail: de klokkentoren van het marktcomplex te Lakkí

en wijle spookachtig, als een verlaten filmset. Het leven van alledag speelt er zich af in een veel te ruim bemeten decor. Hoewel er nieuwe hotels geopend zijn en sommige voormalige Italiaanse gebouwen nu commerciële en gemeentelijke dienstverlening herbergen, blijft de relatie en samenhang met de rest van het eiland moeizaam. Dat wordt niet geholpen door de recente vestiging van een *hotspot* voor vluchtelingen in en rondom het voormalige Hospitaal, op zichzelf al een grimmige plek, waar decennialang (1958-1995) psychiatrische patiënten onder erbarmelijke omstandigheden werden 'verzorgd' en waar eerder vlakbij politieke tegenstanders van de Junta werden geïnterneerd. Over die gelaagde en veelbewogen geschiedenis maakte documentairemaakster Ioanna Asmeniadou-Foká in 2017 de film *Portolago: Fandásmata sto Eyéo*.*

Desalniettemin is er de laatste jaren een groeiende belangstelling voor het architectonische erfgoed van Lakkí, zeker ook vanuit het buitenland, en worden er pogingen ondernomen om het stadscentrum op de Werelderfgoedlijst van UNESCO te krijgen. Ook elders op het eiland zijn nog altijd veel sporen te vinden van de Italiaanse (militaire) aanwezigheid. Te denken valt aan de drie grote radiotorens, horende bij het communicatiecentrum dat de troepen op Leros in staat stelde om in direct contact te komen met Rome. Of de vele stellingen, tunnels en uitkijkposten die in en op de verschillende heuvels van Leros werden aangelegd. Bij het uit-

De klokkentoren vanuit de ovale zuilengalerij van de markt

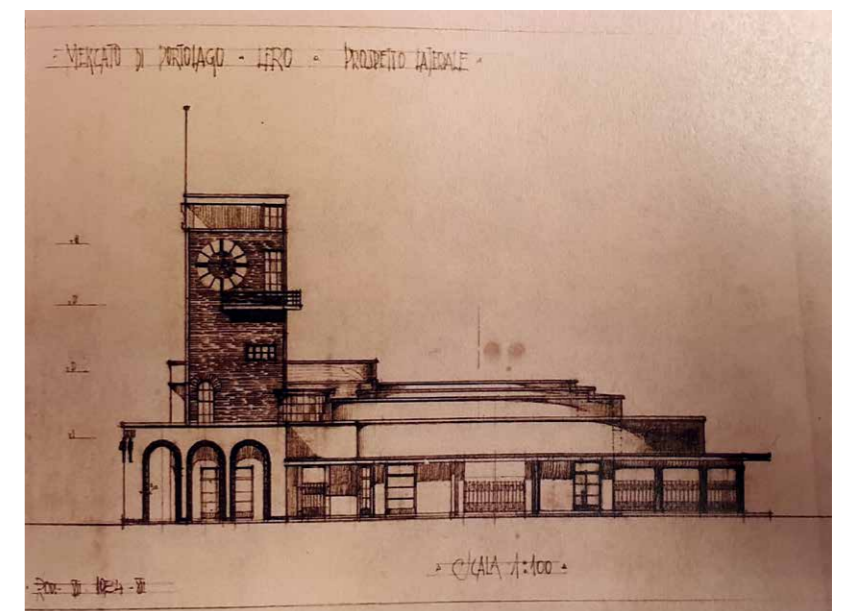
FOTO: MIKAEL COLVILLE-ANDERSEN

breken van de Tweede Wereldoorlog, waarin de Italianen aanvankelijk met de Duitsers meevochten, waren er niet minder dan 7000 troepen gelegerd op het eiland.

Luistermuur

De meest bijzondere militaire installatie vereist een wandeling buiten de gebaande paden, maar loont zonder meer de moeite. Boven op de zuidwestelijke Patella heuvel, zo'n twee kilometer hemelsbreed ten westen van Lakkí, bevindt zich een merkwaardige structuur: vanuit de lucht gezien lijkt het nog het meest op een gehavend tandwiel, met drie gebogen muren met elk een manshoge sleuf ervoor. De aanwezigheid van artilleriestellingen en enkele barakken nabij duidt op een militaire functie, maar wat precies? Het gaat hier om een zogenaamde 'Luistermuur' (*Muro d'Ascolto*), een simpel, maar doeltreffend audiodetectiesysteem voor naderende vliegtuigen. Waar de Britten en Duitsers eind jaren '30 experimenteerden met elektromagnetische golven bleven de Italianen in de oorlogsjaren vasthouden aan deze ietwat primitieve (analoge) voorloper van het latere radarsysteem.

Middels de gebogen muren, die de volledige 360 graden bestreken, werden geluidsgolven van overzee opgevangen. Aan de hand van waar het geluid op de muur weerkaatste en het sterkst hoorbaar was, kon de soldaat op wacht de richting bepalen van waaruit een vijandig toestel Leros naderde. Kompaslijnen en graden gaven de exacte inkomende positie

Blauwdruk van het marktcomplex

* In *Lychnari* #2017-3 schreef Ruard Wallis de Vries hier een artikel over.

aan. Die informatie werd vervolgens gedeeld met het hoofdkwartier en de bemanningen van het luchtafweergeschut. Volgens de overlevering werd voor diensten op de 'Luistermuur' ook de lokale burgerbevolking ingezet, in het bijzonder de blinden met een uiterst ontwikkeld gehoor.

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog was Leros één grote fortificatie, klaar om een beslissende rol te spelen. Maar ondanks de vele Italiaanse inspanningen en grote troepeninzet bleek de militaire superbasis niet onneembaar.

'Churchills dwaasheid': slag om Leros

Nadat Italië in september 1943 een vredesverdrag sloot met de geallieerden veranderde de geopolitieke situatie. Groot-Brittannië, onder aanvoering van premier Winston Churchill, zag nu een mogelijkheid opdoemen om via de Egeïsche eilanden de Duitsers op Kreta en de Balkan te bestoken en zo de oorlog een nieuwe wending te geven. Het liep echter totaal anders. Amerika bleek niet bereid om het plan te steunen. Bovendien bereikten Duitse versterkingen de Dodekanisos voordat de Britten, Grieken en hun nieuwe Italiaanse bondgenoten de aanvalsplannen konden uitvoeren. De cruciale vliegvelden op Rodos vielen in Duitse handen, niet veel later gevolgd door die van Kos. Daardoor was verdere luchtsteun voor de operatie uitgesloten. Meer dan 5000 geallieerde soldaten werden krijgsgevangen gemaakt en een honderdtal Italiaanse officieren werd – op uitdrukkelijk bevel van Adolf Hitler – geëxecuteerd, als vergelding voor hun steun aan de 'vijand'.

Toch zette Churchill door. De resterende troepen werden samengetrokken op Leros, waar men een goede defensieve uitgangspositie dacht te hebben door de aanwezigheid van de eerdergenoemde militaire infrastructuur. Maar ondanks een numeriek overwicht van Italiaanse en Britse troepen, aangevuld door Griekse eenheden, hield de *Luftwaffe* verwoestend huis. Tussen 26 september en 11 november 1943 werd het eiland onafgebroken gebombardeerd, met gemiddeld 6 luchtaanvallen per dag. Een groot aantal geallieerde schepen werd tot zinken gebracht en de meeste artilleriestellingen werden verwoest. Nog altijd is de omvang van die verwoesting zichtbaar voor de moderne bezoeker: de baaien rondom Leros zijn een waar paradijs voor wrakduikers en de hoger gelegen delen van het eiland laten nog diverse bomkraters zien.

Duitse invasie

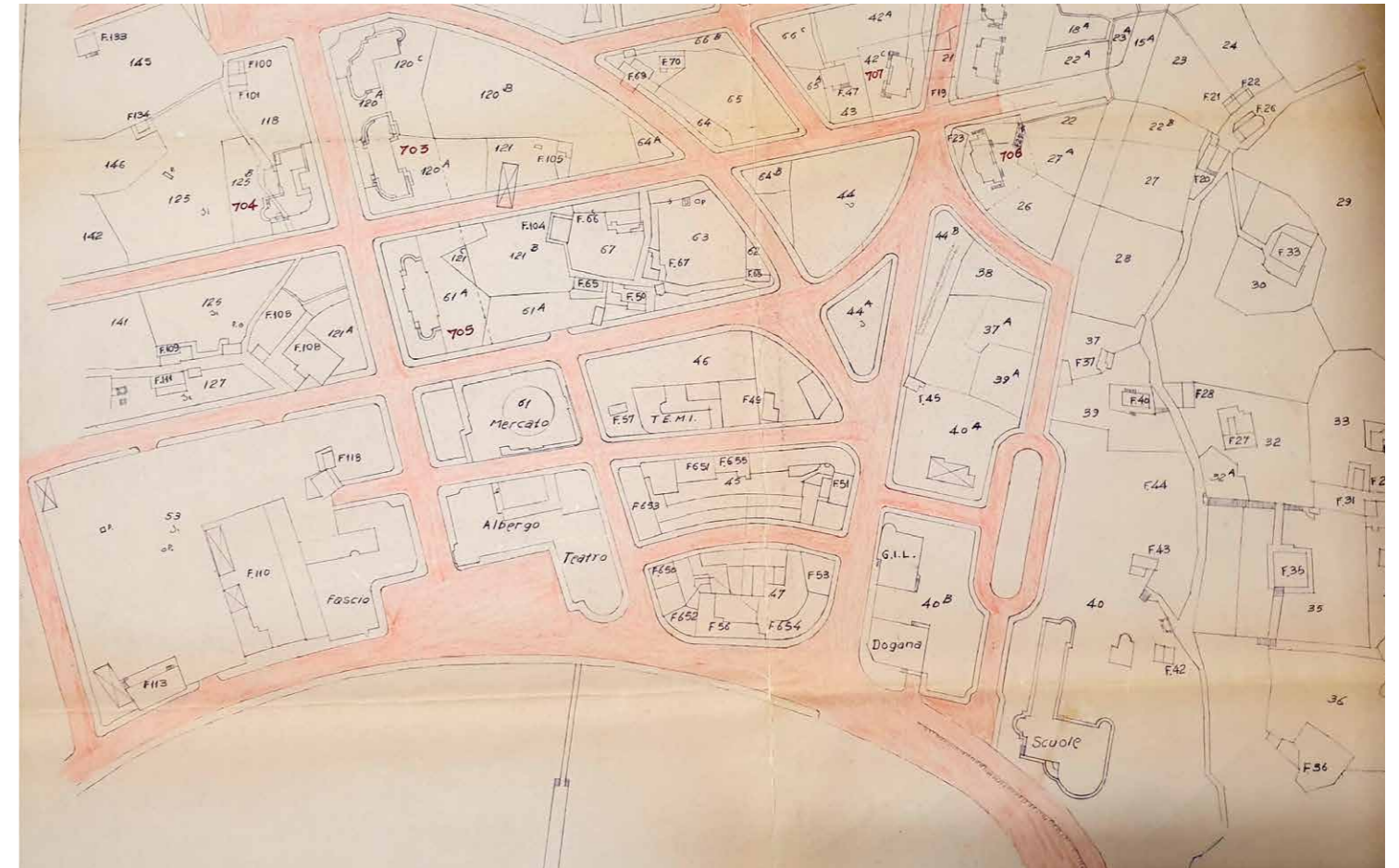
Op 12 november landde een Duitse invasiemacht op Leros, met amfibische voertuigen en 600 parachutisten. Wat volgde was een dagenlange verbeten strijd op de grond: op de stranden, in de heuvels en in de straten van Ayia Marina en Lakkí, vaak in man-tegen-mangevechten. De geallieerden boden

Italiaanse artillerie in actie

verrassend goed verzet, maar uiteindelijk moesten de Britten en Italiaanse commandanten het verzet staken. Hun uitgeputte manschappen kwamen zonder voorraden te zitten en konden niet meer verder. De Duitsers veroverden niet lang daarna ook de rest van de Dodekanisos en behielden de eilandengroep tot het einde van de oorlog. Het zou de laatste grote overwinning op de geallieerden blijken te zijn.

Generaal sir Henry Maitland Wilson, opperbevelhebber van de Britse troepen in de oostelijke Middellandse Zee, berichtte Londen over de afloop: *'Leros has fallen, after a very gallant struggle against overwhelming air attack. It was a near thing between success and failure. Very little was needed to*

'Razionalismo' op de tekening: het stedenbouwkundige plan van Lakkí

turn the scale in our favour and to bring off a triumph'. Heroïsch verzet of niet, de mislukte campagne in de Dodekanisos werd Churchill ernstig aangerekend in de Britse pers. Een groot aantal van de Britse gesneuvelden kreeg een laatste rustplaats op de keurig onderhouden militaire begraafplaats van Álinda, een indrukwekkende en serene plek om te bezoeken.

De slag om Leros vormde ook de inspiratie voor de roman *The Guns of Navarone* (1957), later met succes verfilmd (1961) met onder anderen Gregory Peck en Anthony Quinn in de hoofdrollen. Zij voeren in zowel boek als film een elite-eenheid aan die op een fictief Grieks eiland Duitse kanonnen van het grootste kaliber onklaar moesten maken. Op Leros stond een aantal van dergelijke kanonnen, van Italiaanse makelij en later door de Duitsers overgenomen.

Na het einde van de oorlog kwamen de eilanden onder tijdelijk Brits bestuur, in afwachting van een formele overdracht aan Griekenland. Die kwam er op 31 maart 1947, dit jaar precies 75 jaar geleden. 🇬🇷

Boekentips | Meer over de slag om Leros:

- Julie Peakman, *Hitler's Island War. The men who fought for Leros* (I.B. Tauris, 2018)
- Anthony Rogers, *Kos and Leros, 1943. The German Conquest of the Dodecanese*, (Osprey, 2019)

Online:

- Trailer documentaire Portolago: *Fandásmata sto Eyéio*, bit.ly/filmjeros
- Journalist Mikael Colville-Andersen geeft uitleg over de 'Luistermuur': bit.ly/luistermuur
- Blog *The Architecture of Lakkí – Bold, Bizarre and Forgotten* van Mikael Colville-Andersen: bit.ly/blogjeros

Graf van onbekende soldaat op de begraafplaats van Álinda

Poster van de succesfilm *Guns of Navarone* (1961)